

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra historie

Šo'a v Slovenskom štáte očami evanjelickej cirkvi a. v.

Bc. Boris Kořínek

Olomouc 2020

Čestné prehlásenie

Prehlasujem, že tento príspevok na Celostátní studentskou vědeckou konferenci historie 2020 som vypracoval samostatne, a to len na základe prameňov a literatúry uvedených v Zozname prameňov a literatúry.

V Malackách dňa 27. februára 2020

Bc. Boris Kořínek

Obsah

Úvod.....	4
Organizácia ECAV na Slovensku.....	5
Štyri fázy konverzie z roku 1938.....	7
Definícia Žida za Slovenského štátu.....	8
ECAV v prvých rokoch Slovenského štátu.....	10
Židovský kódex	12
Kritika krstenia Židov	14
Krsty počas deportácií.....	15
Pastiersky list k židovskej otázke	18
Vzťah s nemeckými evanjelikmi	19
ECAV v posledných rokoch Slovenského štátu.....	20
ECAV a židovská otázka po skončení vojny	22
Záver	25
Zoznam použitých prameňov a literatúry.....	27
Resumé.....	30
Zoznam použitých skratiek	31

Úvod

Cieľom predkladaného príspevku je skúmať, akým spôsobom biskupi a zboroví farári evanjelickej cirkvi augsburského vyznania (ďalej len ECAV) reagovali na perzekúciu slovenských Židov v období Slovenského štátu (1939–1945) a ako sa ich postoj počas vojny vyvíjal. Práca vznikla ako reakcia na už existujúce štúdie na túto tému, konkrétne od Daniely Baranovej¹ a zborového farára Daniela Porubäna.² Ich znalosť evanjelického prostredia je výhodou, zároveň však majú tendenciu opisovať ECAV ako bezpodmienečného záchrancu slovenských Židov. Takýto prístup považujem za zjednodušujúci, lebo sa netýka všetkých duchovných. Kriticky sa vyjadruje len Milena Sokolová, jej štúdia však končí rokom 1943.³

Na začiatku výskumu som si položil otázku, či v Slovenskom štáte existoval oficiálny postoj ECAV k židovskej otázke a ak áno, bol voči Židom priaznivý alebo nie? Ako sa vyvíjal v období po roku 1943, ktoré chýba v existujúcich štúdiách? Aké boli podmienky prijímania inovercov, dodržiavali ich farári a čo znamenali v praxi pre prenasledovaných Židov? Cieľom predkladaného príspevku je nájsť odpovede na tieto otázky a zanalyzovať vývoj vzťahu ECAV a slovenských Židov počas druhej svetovej vojny.

Základ práce tvoria archívne pramene, s ktorými som pracoval počas svojej stáže v pamätníku šo'a Jad Vašem v Jeruzaleme v roku 2017. Ide prevažne o oficiálne dokumenty a inštrukcie vydané biskupskými úradmi pre zbory k židovskej otázke. Sú súčasťou rozsiahleho fondu M.48 Archives in Slovakia, ktorý obsahuje tisíce zdigitalizovaných kópií dokumentov z rôznych slovenských archívov. Nie je tematicky ani chronologicky vymedzený, a tak som hľadal dokumenty, ktoré sa týkali otázky ECAV a konverzií Židov. Ústredný archív ECAV na Slovensku, kde sa nachádzajú originály, nereagoval na žiadosti o ich sprístupnenie, a tak som bol nútený spoliehať sa na kópie z Jad Vašem. Použitú sekundárnu literatúru je možné rozdeliť na publikácie zamerané na šo'a v Slovenskom štáte a na dejiny slovenskej ECAV. Konkrétne tituly sú uvedené v práci. Využíval som prevažne monografie a štúdie od slovenských historikov, existujú však

---

¹ BARANOVÁ, Daniela: *Postoj evanjelickej cirkvi augsburského vyznania k riešeniu židovskej otázky v rokoch 1938–1945*. In: *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a súčasnosti*. Bratislava 2008, s. 15–34.

² PORUBÄN, Roman: *Evanjelická cirkev a otázka židovstva*. In: *Žili medzi nami*. Kežmarok 2003, s. 38–59.

³ SOKOLOVÁ, Milena: *Postoj evanjelickej a. v. cirkvi k riešeniu židovskej otázky na Slovensku v rokoch 1938–1945*. In: *Z dejín holokaustu a jeho popierania*. Bratislava 2007, s. 131–144.

aj zahraničné publikácie, ktoré sa venujú cirkvám vrátane ECAV v Slovenskom štáte⁴ či problematike židovských konvertitov všeobecne.⁵

Organizácia ECAV na Slovensku

Slovenská ECAV sa sformovala po rozpade Rakúska-Uhorska, kedy sa biskupské úrady pôvodnej uhorskej cirkvi ocitli na území susedného Maďarska.⁶ Hoci českí evanjelici rôznych denominácií sa už v roku 1918 zjednotili do Českobratské cirkvi evangelické, Slováci ostali rozdelení na ECAV (luteráni) a reformovanú cirkev (kalvíni).⁷ Vo svojom príspevku sa venujem výlučne luteránom. Ich duchovní a laici v roku 1921 vytvorili s podporou československej vlády základnú organizačnú štruktúru novej cirkvi, ktorá na Slovensku funguje dodnes.⁸ Do slovenskej ECAV museli vstúpiť aj nemeckí a maďarskí evanjelici, hoci požadovali vytvorenie národnostných cirkví.⁹

ECAV je na rozdiel od rímskokatolíckej cirkvi organizovaná teritoriálne. Nemá teda medzinárodnú autoritu ako pápeža, ale každá cirkev si sama rieši svoje vnútorné záležitosti v rámci hraníc svojho štátu a bez zásahov zo zahraničia. Popri tom musí brať do úvahy aktuálnu politickú a spoločenskú situáciu v danej krajine a prispôbiť sa jej. Lojálny prístup voči štátnej moci jej zaisťuje autonómiu v cirkevných záležitostiach.¹⁰

Slovenskú ECAV tvoria štyri organizačné, resp. územnosprávne jednotky: cirkevný zbor, seniorát, dištrikt a cirkev.¹¹ Základnou jednotkou je cirkevný zbor, teda náboženská komunita v jednom meste či vo väčšej oblasti. Svojim členom poskytuje náboženské aktivity ako bohoslužby, sviatosti či vzdelávanie. Na čele každého zboru stojí členmi zvolený farár.¹² Niekoľko zborov v jednom regióne tvorí seniorát.¹³

Senioráty sa spájajú do rozľahlejších dištriktov. Slovensko je rozdelené na dva, západný so sídlom vo Zvolene a východný so sídlom v Prešove. Na čele každého stojí

---

⁴ CONWAY, John S.: *The Churches, the Slovak State and the Jews 1939–1945*. The Slavonic and East European Review, roč. 52, 1974, č. 126, s. 85–112.

⁵ HILBERG, Raul: *Pachatelé, oběti, diváci. Židovská katastrofa 1933–1945*. Praha 2002, s. 141–147.

⁶ ŽITŇAN, Andrej: *Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku v rokoch 1918–1938*. Historické rozhľady, 3, 2006, s. 142–144.

⁷ BARTOŠ, Josef – TRAPL, Miloš: *Československo 1918–1938*. Olomouc 2001, s. 83–84.

⁸ *Pohľad na synodu v Trenčianskych Tepliaciach r. 1921*. In: https://www.ecav.sk/files/user/prednaska_sismis.pdf [cit. 03. 12. 2019].

⁹ KUSENDOVÁ, Dagmar: *Historický atlas Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku*. Liptovský Mikuláš 2011, s. 89.

¹⁰ ŽITŇAN, *Evanjelická cirkev augsburského vyznania*, s. 141–142.

¹¹ PETRÍK, Borislav – RYBÁR, Peter: *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava 2001, s. 62.

¹² ŽITŇAN, *Evanjelická cirkev augsburského vyznania*, s. 142.

¹³ PETRÍK – RYBÁR, *Evanjelická encyklopédia Slovenska*, s. 317.

dištriktuálny biskup, ktorý oficiálne zastupuje svoj dištrikt. Dozerá na činnosť farárov, ktorí sa naňho môžu obrátiť s otázkami.¹⁴ Oficiálnou hlavou slovenskej ECAV je zbormi volený generálny biskup. Do roku 1951 túto funkciu zastupoval starší dištriktuálny biskup.¹⁵

Za Slovenského štátu preto na čele ECAV stáli len dvaja biskupi. Vladimír P. Čobrda (1880–1969) bol v roku 1931 zvolený za biskupa východného dištriktu a od roku 1933 zastával aj pozíciu generálneho biskupa.¹⁶ Samuel Š. Osuský (1880–1975) v rovnakom roku stal do čela západného dištriktu, vtedy so sídlom v Bratislave.¹⁷

Podľa sčítania obyvateľov z roku 1930, posledného pred rozpadom republiky, žilo na území Slovenska 3 329 793 obyvateľov. Najviac Slovákov (71,61 %) sa prihlásilo k rímskokatolíckej cirkvi. Druhú najpočetnejšiu skupinu (16,69 %) tvorili evanjelické cirkvi, ktorých veriaci však boli sčítaní spoločne bez ohľadu na denomináciu. Na porovnanie, k izraelitskému vyznaniu sa prihlásili len 4,11 % obyvateľov.¹⁸

Vzťahy medzi cirkvami v ČSR upravoval tzv. medzikonfesný zákon č. 96/1925 Sb. z. a n., ktorý platil až do roku 1949. Počas vojnového obdobia ho bez úprav prebral aj samostatný Slovenský štát. Zákon riešil všeobecné náboženské otázky, napr. vyznanie jednotlivcov, náboženské úkony či sviatky.¹⁹

Pre tému predkladanej práce sú dôležité paragrafy 4 až 6 tohto zákona, ktoré sa venujú procesu zmeny vierovyznania. Každý občan starší 16 rokov mal právo slobodne rozhodnúť o svojom vyznaní, vrátane možnosti ostať bez neho. V prípade maloletých (do 16 rokov) rozhodovali ich rodičia či poručníci.²⁰ Podmienky prijímania nových členov si určovala každá cirkev sama. Podľa zákona bol občan povinný ohlásiť vystúpenie z pôvodnej cirkvi na svojom okresnom úrade. Tým dňom oficiálne prestal byť jej členom a úrad mu do mesiaca vydal výmer o vybavení žiadosti a informoval predstaviteľa opustenej cirkvi. Ohlasovacia povinnosť sa netýkala vstupu do cirkvi novej.²¹

Bez ohlásenia vystúpenia občanovi hrozilo, že hoci podstúpil oficiálnu konverziu, úradne bol stále vedený ako člen svojej pôvodnej cirkvi. Do tejto situácie

---

¹⁴ Ibid., s. 81–82.

¹⁵ Ibid., s. 118–119.

¹⁶ UHORSKAI, Pavel – TKÁČIKOVÁ, Eva: *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry. 1., A–L*. Liptovský Mikuláš 1997, s. 59.

¹⁷ Ibid., 2., M–Z. Liptovský Mikuláš 1997, s. 46–47.

¹⁸ SRB, Vladimír: *Obyvateľstvo Slovenska 1918–1938*. Bratislava 2002, s. 11–12.

¹⁹ Zákon č. 96/1925 Sb. z. a n. o vzájomných poměrech náboženských vyznání ze dne 23. dubna 1925.

²⁰ Ibid.

²¹ Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48 Archives in Slovakia, inv. č. 707, s. 21–40.

sa za Slovenského štátu dostávali aj Židia, ktorým úradník odmietol vydať potvrdzovací výmer, hoci zo zákona tak bol povinný spraviť.²²

Štyri fázy konverzie z roku 1938

V medzivojnovom období ECAV nemusela riešiť otázku konverzií Židov. Len malá časť z nich vtedy z osobných dôvodov (napr. zmiešané manželstvo) prestúpila na evanjelickú vieru. Farári ich po krste ochotne prijali do svojich zborov a ich židovský pôvod už nebol v očiach cirkvi dôležitý. Na rozdiel od Slovenského štátu, kedy bol krst vnímaný ako záchrana, Židia v medzivojnovom období brali túto sviatosť vážne a zúčastňovali sa aktivít zboru.

Na konci 30. rokov sa v ČSR postupne zhoršovala politická a spoločenská situácia. Republika musela v septembri 1938 na základe Mníchovskej dohody odovzdať nacistickému Nemecku pohraničné Sudety. Nasledovala Viedenská arbitráž zo dňa 2. novembra 1938, kedy bolo Maďarsku odstúpené južné Slovensko. ECAV tak stratila všetky zbory na tomto území, čo ako teritoriálne organizovaná cirkev vnímala veľmi citlivo.²³ Rastúce separatistické tendencie Slovákov viedli na jeseň roku 1938 k vzniku autonómnej Slovenskej krajiny. Na jej čele stál rímskokatolícky kňaz Jozef Tiso a jeho nacionalistická a kresťansky založená Hlinkova slovenská ľudová strana.

V tom období si evanjelickí zboroví farári všimli náhly nárast židovských záujemcov o konverziu.²⁴ Hoci v autonómnom Slovensku nebola prijatá žiadna antisemitská legislatíva (s výnimkou odsunu Židov cudzej národnosti na arbitrážne územia), protižidovské nálady v spoločnosti výrazne narástli. Krst ponúkal možnosť, ako sa im vyhnúť. Prirodzene, zboroví farári dobre vedeli, že väčšine týchto Židov v skutočnosti nejde o úprimnú zmenu vyznania, a začali sa obávať, že krst takto stratí na váhe. Podobné problémy riešili aj ostatné cirkvi.²⁵

Dňa 9. decembra 1938 preto biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský zareagovali na sťažnosti zo zborov vydaním nových smerníc o prijímaní inovercov do ECAV. Na základe zákona č. 96/1925 Sb. z. a n. nemohli Židov odmietnuť, no mali plné právo prispôbiť podmienky konverzie novej situácii. Hoci smernice podporujú misijnú činnosť a krstenie, zároveň varujú pred tým, aby „dôstojnosť“ aktu neutrpela škodu a do cirkvi

²² Ibid., inv. č. 512, s. 1–3.

²³ MAJO, Juraj – KUSENDOVÁ, Dagmar: *Náboženský atlas Slovenska*. Bratislava 2015, s. 39.

²⁴ SOKOLOVÁ, *Postoj evanjelickej a. v. cirkvi*, s. 133.

²⁵ NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov 1999, s 207–208.

sa nenahrnuli nežiaduce živly“. Na ich odradenie zaviedli štyri nové podmienky, resp. fázy konverzie: 1. informačnú, 2. prípravnú, 3. krst a 4. prijatie do ECAV a zboru.²⁶

Farár sa najskôr uistil, či sú dôvody žiadateľa o krst úprimné a či bydliskom patrí pod jeho zbor. Ak áno, nasledovala výučba o kresťanstve, modlitbách a pod. Táto prípravná fáza sa síce dala prispôbiť znalostiam uchádzača, no nesmela trvať kratšie ako šesť mesiacov. Po záverečnom preskúšaní bol záujemca pokrstený (ak už nebol u inej cirkvi) v kostole pred celým zborom, oficiálne sa však stal členom až o šesť týždňov neskôr.²⁷

Len podľa týchto smerníc je náročné určiť, aký bol v tej dobe vzťah ECAV k židovskej otázke. Šesťmesačná prípravná fáza výrazne predĺžila celý proces konverzie, čo sa však dá chápať ako snaha odradiť neúprimných žiadateľov. Smernice sa navyše týkali všetkých inovercov, nielen Židov, a vo výnimočných prípadoch smel farár prípravu skrátiť. V dobe prijatia smerníc navyše slovenským Židom ešte nehrozila smrť, len vnímali rastúci antisemitizmus v spoločnosti. Nikto nemohol v roku 1938 predvídať, ako veľmi sa situácia o pár rokov zmení. Na druhej strane biskupi ani potom smernice nezmiernili. V roku 1938 prestúpilo na evanjelickú vieru 70 Židov. O rok neskôr ich počet stúpol na 132²⁸ a toto číslo sa každým rokom zvyšovalo.

Definícia Žida za Slovenského štátu

Po rozpade druhej ČSR a vzniku Slovenského štátu dňa 14. marca 1939 sa situácia slovenských Židov výrazne zhoršila. Vládnuca HSĽS postupne prijímala prísne antisemitské nariadenia, ktoré ich postupne vyradili zo všetkých oblastí života. Stovky až tisíce Židov sa preto rozhodli pre konverziu ku kresťanstvu v nádeji, že ich ochráni pred každodennou diskrimináciou. V štáte oficiálne založenom na kresťanskom princípe, ktorého prezidentom bol katolícky kňaz, sa krst javil ako prirodzená voľba.

Legálne mali na zmenu vyznania nárok, ak splnili podmienky zvolenej cirkvi. Slovenský štát totiž prebral československú legislatívu vrátane zákona č. 96/1925 Sb. z. a n.²⁹ Jedinou prekážkou, ako som spomínal vyššie, sa mohlo stať odmietnutie úradu vydať potvrdzujúci výmer. V takých prípadoch boli Židia naďalej vedení ako členovia židovskej obce.³⁰

---

²⁶ JVvJ, fond M.48, inv. č. 3209, s. 13–14.

²⁷ Ibid.

²⁸ BARANOVÁ, *Postoj evanjelickej cirkvi*, s. 16.

²⁹ Zákon č. 96/1925 Sb. z. a n.

³⁰ JVvJ, fond M.48, inv. č. 512, s. 1–3.

Nevyhnutne sa naskytuje otázka, či krst v skutočnosti poskytol Židom ochranu. Odpoveď nájdeme v legislatíve Slovenského štátu. Vládne nariadenie č. 63/1939 Sl. z. zo dňa 18. apríla 1939 o obmedzení Židov v slobodných povolaniach predstavilo prvú, prevažne náboženskú definíciu Žida. Okrem príslušnosti k izraelitskému vierovyznaniu je zaňho považovaný aj občan, ktorý „po 30. októbri 1918 prestúpil na niektorú kresťanskú vieru“.³¹ Táto definícia je mimoriadne prísna, lebo neuznáva ani krsty vykonané po vzniku ČSR.

Dňa 9. septembra 1941 ju nahradilo nariadenie č. 198/1941 Sl. z., tiež známe ako Židovský kódex, ktorý sa primárne opieral o rasový princíp a židovských predkov. Len v jednom bode prvého paragrafu sa spomína náboženstvo: za Žida je považovaný občan, ktorý bol alebo sa stal po 20. apríli 1939 príslušníkom izraelitského vierovyznania.³²

Za takýchto podmienok sa nezdá, že by konverzia bola pre Židov až taká výhodná. Kým krsty vykonané za Slovenského štátu neboli uznávané, medzivojnových konvertitov zase definovali ich židovskí predkovia. Hoci tzv. medzikonfesný zákon im umožňoval zmenu vyznania, na základe rasovej definície kódexu samotný krst neposkytoval žiadnu ochranu pred perzekúciou. V očiach štátu totiž ostali Židmi. Konverzia však mohla priniesť aspoň nejaké výhody. Židovský kódex totiž obsahuje aj dôležitý paragraf 255, podľa ktorého mohli Židia požiadať prezidentskú kanceláriu o výnimku z antisemitských nariadení.³³ Kódex bližšie nešpecifikuje, na základe čoho ju mohli získať, konverzia však výrazne pomohla.³⁴

Ďalšiu výhodu znamenal pre pokrstených Židov spôsob, akým boli vnímaní vo svojej kresťanskej komunite. V prípade ECAV krst znamenal záväzný vstup do kresťanskej cirkvi, a tak boli všetci konvertiti bez ohľadu na svoj pôvod považovaní za právoplatných kresťanov. Keď štát neustále poukazoval na ich židovský pôvod a prenasledoval ich, v očiach evanjelikov zasahoval do vnútorných záležitostí ECAV a nevážil si sviatosť krstu. Biskupi sa preto snažili konvertitom pomôcť intervenciami u vlády. Týmto dávali najavo, že im ich osud nie je ľahostajný.

---

³¹ Vládne nariadenie č. 63/1939 Sl. z. zo dňa 18. apríla 1939 o vymedzení pojmu Žid a usmernení počtu Židov v niektorých slobodných povolaniach.

³² Nariadenie č. 198/1941 Sl. z. zo dňa 9. septembra 1941 o právnom postavení Židov.

³³ Ibid.

³⁴ JVVJ, fond M.48, inv. č. 774, s. 1–7.

ECAV v prvých rokoch Slovenského štátu

Po vzniku Slovenského štátu sa musela ECAV vysporiadať s množstvom problémov: strata maďarských a neskôr aj nemeckých veriacich,³⁵ falošné obvinenia zo strany poslancov a propagandistických médií či cenzúra časopisov.³⁶ Evanjelici sa snažili udržať autonómiu vo svojich cirkevných záležitostiach, za to však štát očakával určitú lojalitu. Mnohí nesúhlasili s fašistickým režimom, cirkev však pre istotu zaujala neutrálny postoj a snažila sa ho nekritizovať. Prirodzene však nebola názorovo jednotná a aj medzi duchovnými a laikmi sa našli antisemiti, gardisti či arizátori, ktorí svoje názory otvorene prezentovali v evanjelických časopisoch či sa biskupom sťažovali na židovských konvertitov.³⁷

Prvý rok sa teda ECAV primárne sústredila na svoj komplikovaný vzťah s novým režimom a k židovskej otázke sa nevyjadrovala. Do kontaktu so Židmi prichádzali len zboroví farári a krstili ich podľa smerníc z roku 1938. Práve oni si museli ako prví všimnúť, v akej situácii sa nachádzajú pokrstení Židia v ich zboroch. Keďže prvé antisemitské nariadenia neuznávali konverzie po októbri 1918, diskriminácii pre svoj židovský pôvod sa nevyhli ani dlhoroční členovia ECAV. Nie je však známe, či sa niektorí z farárov na tento problém sťažovali vyššie.

V priebehu rokov 1939 až 1940 boli v Slovenskom štáte prijaté vládne nariadenia, ktoré mali za cieľ postupne vylúčiť Židov z hospodárskeho života arizáciou ich majetkov.³⁸ Účasť na arizácii v máji 1940 zvažovala aj ECAV, kedy na základe návrhu poslanca Miloša Vanča biskupi riešili finančné možnosti zakúpiť bývalé židovské nehnuteľnosti pre potreby zborov. Hoci sa rozhodli investovať až 500 tisíc korún, k nákupu nakoniec nedošlo, zrejme pre komplikácie pri zavádzaní arizačných zákonov do praxe.³⁹

Prvý krát sa začali biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský zaujímať o situáciu konvertitov v roku 1940. Znepokojilo ich nové vládne nariadenie č. 255/1940 Sl. z., ktoré vylúčilo žiakov židovského pôvodu z bežných škôl do židovských. Biskupi boli pohoršení, nie však z nariadenia samotného, ale kvôli jeho dopadu na členov ECAV. Už pokrstené židovské deti alebo tie zo zmiešaných rodín boli totiž takisto nútené odísť z evanjelických náboženských škôl. Generálny biskup V. P. Čobrda preto dňa 8. januára 1941 zaslal

³⁵ Nemeckí evanjelici sa o separáciu od Slovákov snažili už od júna 1939, samostatná nemecká ECAV však vznikla až o dva roky neskôr.

³⁶ OSUSKÝ, Samuel Š.: *Služba národu II*. Liptovský Mikuláš 1947, s. 125.

³⁷ BARANOVÁ, *Postoj evanjelickej cirkvi*, s. 17.

³⁸ KAMENEC, Ivan: *Po stopách tragédie*. Bratislava 1991, s. 55–62.

³⁹ JVVJ, fond M.48, inv. č. 3210, s. 1–4.

na ministerstvo školstva a národnej osvety žiadosť o udelenie výnimky pre takýchto školákov. Obával sa, aký bude mať nútená segregácia vplyv na malé deti, ktoré dovedy možno ani nevedeli o svojom židovskom pôvode. Odpoveď nedostal.⁴⁰

O rok neskôr sa biskupi ozvali znova, tentoraz však nie z vlastnej iniciatívy, ale na základe podnetu Odboru pre neizraelitov Ústredne Židov. Tento slovenský Judenrat bol založený v roku 1940 a zastupoval všetkých slovenských Židov. Jeho úlohou bolo zavádzať antisemitské nariadenia do praxe, zároveň sa však snažil pomôcť, ako mohol.⁴¹ Odbor pre neizraelitov vznikol pre potreby pokrstených Židov v januári 1941 na nátlak katolíckych biskupov.⁴² Už len existencia takého odboru znamenala, že vláda konvertitov stále považovala za Židov.

Samotný odbor toho veľa nedokázal, a tak sa jeho vedenie obrátilo na predstaviteľov kresťanských cirkví. ECAV žiadali o intervenciu dvakrát: v apríli 1941 pri pripravovanom povinnom označovaní Židov a opäť v septembri kvôli vystaňovaniu bratislavských Židov do uzavretých štvrtí v iných mestách (ku ktorému nakoniec nedošlo⁴³). Vo svojich žiadostiach detailne rozpisali, ako veľmi obe plánované perzekúcie uškodia pokrsteným Židom.⁴⁴

Biskup V. P. Čobrda zakaždým ochotne zaslal vláde protestné rezolúcie. Opäť však kritizoval dopad týchto nariadení na konvertitov, ktorých by sa ako kresťanov nemali týkať, a nie na Židov všeobecne. Na druhej strane to ani nebolo jeho úlohou, keďže ho kontaktoval práve Odbor pre neizraelitov. Odpovedí sa nedočkal, ale niektorí farári nariadili konvertitom v ich zboroch, aby si pásky zložili aspoň v kostoloch.⁴⁵

Napriek neúspechu boli tieto intervencie ECAV v prospech pokrstených Židov v niečom dobré. Biskupi si totiž začali viac uvedomovať, že niektorí evanjelici môžu mať pre svoj židovský pôvod problémy, a začali si ich viac všímať. Touto pomocou zároveň prilákali Židov, ktorí ešte len hľadali vhodnú kresťanskú cirkev.

---

⁴⁰ BARANOVÁ, *Postoj evanjelickej cirkvi*, s. 17–19.

⁴¹ JELÍNEK, Ješajahu A.: *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí*. Praha 2009, s. 304–305.

⁴² DEKAN, Jeroným: *Právní postavení židů na Slovensku v letech 1939–1945*. Praha 2009, s. 40.

⁴³ KAMENEC, *Po stopách tragédie*, s. 146–153.

⁴⁴ JVVJ, fond M.48, inv. č. 3201, s. 2–21.

⁴⁵ PORUBĀN, *Evanjelická cirkev a otázka židovstva*, s. 46–47.

Židovský kódex

Vládne nariadenie č. 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov zo dňa 9. septembra 1941, tiež známe ako Židovský kódex, znamenalo obrat v antisemitskej legislatíve Slovenského štátu. Podobne ako nemecké Norimberské zákony zbavil kódex Židov základných ľudských a občianskych práv a spravil z nich občanov druhej kategórie. Prvý paragraf predstavil definíciu Žida založenú na rasovom základe, resp. na židovských predkoch,⁴⁶ a tak boli aj konvertiti ku kresťanskej viere štátom naďalej považovaní za Židov. Vidno to napr. v rôznych zoznamoch spísaných po prijatí kódexu, kde niekedy aj polovica mien má pod vierovyznaním uvedenú kresťanskú vieru.⁴⁷

Tentoraz sa ECAV ozvala z vlastnej iniciatívy. Biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský spísali protestné memorandum, ktoré 14. októbra 1941 zaslali prezidentovi Jozefovi Tisovi a ministrovi vnútra Alexandrovi Machovi. Namiesto kritiky samotného kódexu sa však opäť sústredili na negatívny spôsob, akým ovplyvní evanjelikov židovského pôvodu. Biskupi v memorande vysvetlili, že pokrstení Židia sú právoplatní kresťania, a preto by sa na nich nemala vzťahovať definícia z prvého paragrafu. Inak hrozí, že sa zase vrátia do „protikresťanského prostredia“.⁴⁸ Biskupi akoby predpokladali, že všetci konvertiti z posledných rokov do ich cirkvi vstúpili výlučne z duchovných dôvodov. Rovnako ako pri predchádzajúcich sťažnostiach sa ani tentoraz nedočkali odpovede.

Rasovú definíciu Židovského kódexu, ktorá neposkytovala priestor pre náboženskú príslušnosť Židov, vnímala ECAV veľmi negatívne. Slovenský štát nielenže neuznával konverzie vykonané evanjelickými farármi, ale ešte aj perzekvoval členov ich cirkvi, to jest kresťanov, pre ich židovský pôvod. Inými slovami takto štátna moc zasahovala do vnútorných záležitostí ECAV. Evanjelici, ktorí si vždy vážili svoje autonómne postavenie v krajine, boli prirodzene nespokojní, na druhej strane však nemohli spraviť veľa, aby ho nestratili úplne.

Židovský kódex však zároveň ponúkal aspoň čiastočné riešenie v podobe paragrafu 255, ktorý umožňoval slovenským Židom požiadať o prezidentskú výnimku z jeho nariadení.⁴⁹ Hoci kódex nešpecifikoval podmienky na jej získanie, najväčšiu šancu mali odborníci, pokrstení Židia a tí v zmiešaných manželstvách. Výnimka síce neznamenala,

---

⁴⁶ Nariadenie č. 198/1941 Sl. z.

⁴⁷ JVVJ, fond M.48, inv. č. 763, s. 1–11.

⁴⁸ Ibid., inv. č. 3205, s. 1–4.

⁴⁹ Nariadenie č. 198/1941 Sl. z.

že občan prestal byť štátom považovaný za Žida, po jej udelení si však mohol zachovať aspoň časť svojich práv či zamestnanie. Táto ochrana prešla aj na jeho najbližšiu rodinu, teda na manželku a maloleté deti. Zoznamy Židov vytvorené po septembri 1941 už obsahovali aj kolónku na číslo udelenej výnimky.⁵⁰ Všetky žiadosti o výnimku sa posielali prezidentskej kancelárii, ktorá ich následne individuálne posudzovala. Obsahom pripomínali životopis, v ktorom Židia napr. vyzdvihovali svoje proslovenské postoje či konverziu ku kresťanstvu.⁵¹

Biskupom V. P. Čobrdomi a S. Š. Osuskému sa od začiatku chopili možnosti, ktorú im ponúkal paragraf 255. Najskôr požiadali prezidentskú kanceláriu o vydanie spoločnej výnimky pre všetkých evanjelikov židovského pôvodu, bolo im však oznámené, že každá žiadosť sa musí podávať individuálne. Biskupi sa tejto podmienke prispôbili a nariadili zborovým farárom, aby im pravidelne zasielali zoznamy nimi pokrstených Židov, ktorí žiadali o výnimku. Generálny biskup V. P. Čobrda sa následne ako hlava ECAV prihovril prezidentskej kancelárii za každého jedného z nich a odporučil kladné vybavenie jeho žiadosti. Zvyčajne vyzdvihoval mravný životný štýl a kresťanské zmýšľanie a aktivity konvertitu. Mohla to byť napr. návšteva evanjelickej školy či dlhoročná činnosť v zbore.⁵²

V tejto pomoci biskup V. P. Čobrda pokračoval až do vypuknutia Slovenského národného povstania (ďalej len SNP) v lete 1944.⁵³ Ak bola niečia žiadosť zamietnutá, o čom sa zvyčajne dozvedel od farárov, opäť napísal prezidentskej kancelárii.⁵⁴ Biskupov prístup ešte viac povzbudil slovenských Židov k vstupu do ECAV. Videli totiž, že hoci budú vládou stále považovaní za Židov, po krste sa ich v prípade perzekúcie ochotne zastane druhá najväčšia cirkev v krajine.

Kvôli nedostatku zachovalých prameňov nevieme, koľko slovenských Židov prezidentskú výnimku nakoniec získalo, ani nakoľko bola snaha biskupov pomôcť úspešná.⁵⁵ Mnohí Židia, ktorí sa vyhli prvej vlne deportácií z roku 1942, však boli zachránení práve vďaka výnimke a ich príslušnosť ku kresťanskej cirkvi je zapísaná v zoznamoch z tej doby.⁵⁶ Časti Židov tak krst naozaj zachránil život. Naopak vláda si vysvetlila tieto, ako aj predchádzajúce intervencie biskupov tak, že evanjelici stoja

---

⁵⁰ JVvJ, fond M.48, inv. č. 774, s. 1–7.

⁵¹ Ibid., inv. č. 3214, s. 2–3.

⁵² Ibid., s. 10–15.

⁵³ Ibid., inv. č. 3211, s. 1–5.

⁵⁴ Ibid., inv. č. 3214, s. 10.

⁵⁵ NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938–1945*. Banská Bystrica 2006, s. 57.

⁵⁶ JVvJ, fond M.48, inv. č. 763, s. 1–11.

na strane Židov. ECAV sa tak počas Slovenského štátu opakovane stávala terčom štátnej antisemitskej propagandy, ktorá ju falošne obviňovala zo spolupráce so Židmi proti Slovenskému štátu či z kupčenia s krstami.⁵⁷

Kritika krstenia Židov

Podobe ako ostatné kresťanské cirkvi v Slovenskom štáte, ani ECAV nebola jednotná vo svojich názoroch na krstanie Židov. Kým biskupi konverzie vítali, aspoň pokiaľ boli dodržané smernice z roku 1938, niektorí farári mali iné názory. Práve oni ako prví prichádzali do styku so židovskými žiadateľmi o vstup do cirkvi, ktorých museli sprevádzať procesom konverzie.

Častokrát však farári už počas prvej, informačnej fázy zistili, že jedinou motiváciou Židov je snaha vyhnúť sa antisemitským nariadeniam. Namiesto dodržania smerníc žiadali rýchly a nenápadný krst, čo dáva zmysel, najmä v kritickom období deportácií v roku 1942. Z pohľadu farárov si však títo Židia od samotného začiatku nevážili sviatosť krstu a nerešpektovali podmienky cirkvi, do ktorej tak veľmi chceli vstúpiť. Inými slovami, neboli by z nich úprimní kresťania.

Biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský preto museli okrem štátnych médií riešiť aj kritiku z vlastných radov. Jedným z takých nespokojencov bol žilinský farár Fedor F. Ruppeldt, ktorý vo svojom dlhom liste zo dňa 25. septembra 1941, teda len krátko po prijatí Židovského kódexu, opísal biskupom svoje negatívne skúsenosti so židovskými záujemcami o konverziu. Sťažoval sa, že ho žiadajú o nenápadný krst bez prítomnosti členov zboru alebo chcú prestúpiť v inom zbore, kde ich nikto nepozná, hoci keď podľa bydliska spadali pod zbor žilinský. Hoci z ľudského hľadiska chápal ich motiváciu, z duchovných dôvodov nemohol pripustiť, aby konvertita od začiatku tajil, že sa stal evanjelikom. Kritizoval aj nemenovaných farárov, ktorí údajne ochotne prijímajú Židov za vysoké úplatky.⁵⁸

Farár F. F. Ruppeldt v liste porovnával situáciu ECAV s rímskokatolíckou cirkvou, ktorá podľa neho Židov takmer neprijíma, a tak celý židovský problém vlastne existuje „hlavne v našej cirkvi“. Podľa neho sa preto niektorí Židia najskôr stávajú evanjelikmi a potom tento status využijú na jednoduchší prestup ku katolíkom. Farári sa tak majú „trápiť s vyučovaním nadarmo a máme iba hanbu“. Ako riešenie navrhol ešte viac sprísniť smernice z roku 1938 a zaviesť vysoký finančný príspevok, ktorý by záujemca musel

⁵⁷ JELÍNEK, *Dávidova hviezda pod Tatrami*, s. 334.

⁵⁸ JVVJ, fond M.48, inv. č. 3209, s. 1–5.

vopred zaplatiť zboru. V tejto pasáži sa úplne nevyhol negatívnym stereotypným spojeniam Židov s peniazmi. Hoci biskupi vzali jeho návrhy v úvahu, k žiadnej úprave podmienok nedošlo.⁵⁹

Len pri pohľade na tento list zo septembra 1941 by sa mohlo zdať, že farár F. F. Ruppeldt nebol Židom veľmi naklonený. Treba však podotknúť, že list napísal v dobe, kedy im ešte nehrozila smrť vo vyhladzovacích táboroch. Navyše išlo o farára, ktorý inak otvorene kritizoval antisemitskú politiku Slovenského štátu, za čo bol v priebehu rokov 1940 až 1944 až tri krát väznený. Aj spomínaný list napísal krátko po prepustení z Ilavy.⁶⁰ Môžeme preto predpokladať, že v ňom jednoducho vyjadroval svoje obavy ako duchovný, ktorému záleží na sviatosti krstu.

Mal však pravdu v tom, že väčšina Židov sa za Slovenského štátu naozaj nedala pokrstiť pre náboženské dôvody, ale v snahe vynúť sa perzekúcii. Najmä pred prvou vlnou deportácií, kedy Židom ešte nehrozilo bezprostredné nebezpečenstvo, však niektorí duchovní nepovažovali takúto motiváciu za dostatočne legitímnu. Keďže sa vždy našli aj takí Židia, ktorí z rôznych dôvodov žiadali tajný krst alebo sa pokúsili farára podplatiť, len v ňom „utvrdili“ už existujúce antisemitské predsudky.⁶¹

Krsty počas deportácií

Antisemitská politika Slovenského štátu vyvrcholila prvým transportom do vyhladzovacích táborov, ktorý opustil Poprad dňa 25. marca 1942 a viezol „na prácu“ prevažne mladé židovské ženy. Zakrátko nasledovali desiatky ďalších zo severných miest Poprad a Žilina, až do ich náhleho zastavenia v októbri toho istého roku.⁶²

Deportácie do neznáma vyvolali medzi slovenskými Židmi paniku, a preto čo najrýchlejšie hľadali akúkoľvek možnosť záchranu. Prestup na kresťanskú vieru im mohol uľahčiť získanie prezidentskej výnimky, a tak sa počty pokrstených Židov oproti predchádzajúcim rokom od jari 1942 zniekoľkonásobili. Niekedy im však nepomohol ani krst, ako dokazuje prípad z Banskej Bystrice z jari roku 1942. Keď tunajší evanjelický farár pokrstil naraz desať Židov, hneď pred kostolom ich zatkli gardisti a odviezli.⁶³

---

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ OSUSKÝ, *Služba národu II*, s. 159–164.

⁶¹ ŠTÍTOVSKÝ, Miloslav: *Židia a ich kritické zobrazenie v staršej slovenskej literatúre*. Bratislava 2016, s. 9–48.

⁶² KAMENEC, *Po stopách tragédie*, s. 172.

⁶³ BARANOVÁ, *Postoj evanjelickej cirkvi*, s. 19.

V tej dobe sa mnoho zborových farárov rozhodlo pokrstiť čo najviac Židov, a tak ich zachrániť. Nekonali tak z povinnosti, ale pretože chceli úprimne pomôcť, či už z ľudských alebo kresťanských dôvodov. K tomuto rozhodnutiu mohli prispieť aj osobné známosti s konkrétnymi Židmi, ktorí potom farárov požiadali o pomoc. Problémom však boli smernice z roku 1938, konkrétne šesťmesačná prípravná fáza. Než by skončila, pre väčšinu by už bolo neskoro.

Niektorí farári preto túto časť smerníc jednoducho ignorovali, hoci takéto konanie bolo v rozpore s nariadeniami biskupov. Výrazne skrátili šesťmesačnú prípravnú fázu alebo sa v krátkej dobe snažili pokrstiť čo najviac Židov. Odvážnejší farári sa dokonca rozhodli pre riskantnejšie falšovanie krstných listov pre Židov, ktorí buď nemali čas podstúpiť oficiálnu konverziu, alebo v ňom potrebovali mať uvedený skorší dátum. Farár Pavel Chorvát zo Slatiny nad Bebravou napr. na jar roku 1942 z vlastnej iniciatívy navštevoval miestnych Židov a ponúkal im vopred pripravené krstné listy.⁶⁴

V takejto komplikovanej situácii sa ocitol aj zborový farár Koloman Dérer zo Senice nad Myjavou, ktorý vždy dodržiaval smernice. 13. marca 1942 však za ním prišli na faru jeho traja židovskí známi z Bratislavy. Mestom sa šírili poplašné správy o pripravovaných deportáciách, a tak bola bratislavská fara zaplnená stovkami žiadosťami o krst. Trojica sa preto rozhodla ísť za K. Dérerom a prosila ho o rýchly krst. Podľa smerníc však farár nemohol hneď krstiť alebo vôbec prijať inovercov z iného (bratislavského) zboru. V snahe pomôcť však nakoniec „prispôobil“ pravidlá situácii: v priebehu dvoch hodín trojici vysvetlil základy kresťanstva a potom ich pokrstil pred tromi svedkami zo zboru.⁶⁵

Takto farár K. Dérer aspoň čiastočne dodržal smernice a zároveň možno zachránil život trom ľuďom. Tento úctyhodný čin v ňom však okrem hrdosti zanechal aj pocit viny, a tak sa v zozname ním pokrstených Židov zo dňa 30. mája 1942 ku všetkému priznal. Biskupi mu síce pripomenuli smernice, no nepotrestali ho.⁶⁶

Prirodzene, o mnohých porušeníach podmienok sa biskupi nikdy nedozvedeli. Len máloktorý farár by sa im totiž v liste otvorene priznal, že Židom vystavuje falošné krstné listy s vymyslenými dátumami krstov. Na ich nepravosť sa však dalo ľahko prísť porovnaním s matrikou pokrstených, kde sú zapísaní všetci pokrstení členovia daného zboru. Aj tento problém však dokázali farári ako napr. Vojtech Schaffarovský z Kyjatíc

---

⁶⁴ *Encyklopédia Spravodlivých medzi národmi. I., A–L.* Bratislava 2017, s. 35–36.

⁶⁵ JVVJ, fond M.48, inv. č. 3215, s. 1–2.

⁶⁶ *Ibid.*

obísť. Jeho priateľ s rodinou potrebovali krstné listy spred roku 1939, aby sa vyhli deportácii. Mali šťastie, lebo farár v matrike pokrstených našiel voľné miesta pod rokom 1938, kde ich všetkých zapísal a vystavil im krstné listy. Celá rodina sa tak zachránila.⁶⁷ Dodatočné úpravy však neboli vždy možné, keďže mená sa do matrík písali chronologicky po rokoch.

Treba tiež podotknúť, že tieto záchranné činy boli väčšinou osobnou iniciatívou niekoľkých jednotlivých farárov. Títo duchovní nereprezentovali celú ECAV, iba sa ocitli pred morálnou dilemou a vybrali si cestu, ktorú sami považovali za správnu. Mnohým z nich preto po vojne udelil pamätník šo‘a Jad Vašem v Jeruzaleme ocenenie Spravodliví medzi národmi, presný počet ocenených evanjelických duchovných však nie je známi. K 1. januáru 2019 bolo ocenených celkovo 602 Slovákov.⁶⁸

Porušovaním smerníc sa „previnili“ farári nielenže dostali do rozporu s oficiálnou politikou prijímania inovercov do ECAV, ale za falšovanie krstných listov im mohli hroziť aj legálne postihy. Prípadov takto uväznených duchovných (nielen evanjelikov) bolo pred rokom 1944 málo, no predsa sa stávalo, že sa štátna moc rozhodla zakročiť. Na podozrenie mohla stačiť aj správa v novinách *Gardista* o tom, ako bolo niekde za krátku dobu pokrstených podozrivo priveľa Židov.⁶⁹ Biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský na tieto obvinenia opakovane reagovali neustálym pripomínaním smerníc z roku 1938. Obávali sa totiž, že konanie „neposlušných“ farárov len zhorší už aj tak komplikované postavenie ECAV v Slovenskom štáte.

Zároveň sa však čoraz viac ozývali aj farári, ktorí s pomocou Židom na úkor cirkvi zásadne nesúhlasili, či už z antisemitských alebo duchovných dôvodov. Keď na jar roku 1942 obvinili oboch biskupov, že pre finančné zisky zaplavili ECAV oportunistickými Židmi, tí museli rýchlo zareagovať. Nemohli dopustiť, aby ich duchovní šírili rovnaké falošné obvinenia ako propagandistické médiá.⁷⁰

Preto pre istotu na konci apríla 1942 rozoslali do jednotlivých zborov dotazník o krstení Židov. Jeho prvá časť pripomínala farárom smernice z roku 1938, ktoré musia byť bez výnimky dodržiavané. Potom nasledovali kontrolné otázky o tom, koľkí Židia boli u nich od roku 1938 pokrstení a či vtedy zboru darovali nejaký finančný príspevok. Farári

---

⁶⁷ *Encyklopédia Spravodlivých medzi národmi. II., M–Z*. Bratislava 2018, s. 143–144.

⁶⁸ *Names and Numbers of Righteous Among the Nations – per Country & Ethnic Origin, as of January 1, 2019*. In: <https://www.yadvashem.org/righteous/statistics.html> [cit. 05. 12. 2019].

⁶⁹ NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.): *Holokaust na Slovensku 7. Dokumenty*. Zvolen 2005, s. 57–59.

⁷⁰ BARANOVÁ, *Postoj evanjelickej cirkvi*, s. 21–23.

totiž mali zakázané prijímať úplatky, no po oficiálnom vstupe do cirkvi smeli konvertiti darovať zboru finančný príspevok.

Dotazníky žiadne previnenia zo strany zborových farárov nezistili, hoci sa prirodzene dá predpokladať, že by sa určite nepriznali napr. k falšovaniu krstných listov. V rokoch 1938 až 1942 pokrstili celkovo 1320 Židov, väčšinou podľa smerníc. Nenašli sa žiadne dôkazy o úplatkoch, hoci po krste mnohí Židia prispeli svojmu zboru.⁷¹

Pastiersky list k židovskej otázke

Prvá vlna deportácií slovenských Židov z roku 1942 nakoniec dostala ECAV do pozície, kedy biskupi nemohli ostať dlhšie ticho. Po prvýkrát sa rozhodli vyjadriť k židovskej otázke všeobecne, nielen v súvislosti s konvertitmi. Zároveň dúfali, že ak cirkev zaujme oficiálne stanovisko, pomôže tým usmerniť a zjednotiť názory farárov aj veriacich.

Biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský za týmto účelom spísali Pastiersky list k židovskej otázke, ktorý dňa 20. mája 1942 rozposlali do všetkých zborov. Farári ho podľa inštrukcií prečítali z kazateľníc nasledujúcu nedeľu, teda 31. mája na sviatok Svätej Trojice.⁷² V liste sa spomína prudký nárast židovských záujemcov o vstup do ECAV aj falošné obvinenia z úplatkov, kvôli ktorému bol nedávno rozosielaný dotazník. Hoci biskupi v liste podporovali krsty Židov, zároveň varovali, že konverzie sa nemajú konať unáhlene a „nie z dôvodov čisto ľudských, ale požiadaviek Božích“. Nejde len „o zachránenie telesnej bezpečnosti“, ale treba v prvom rade myslieť na spásu duše, ku ktorej však neúprimným krstom nedôjde. Opäť pripomínajú smernice z roku 1938. Pastiersky list obsahuje aj vety reflektujúce antisemitské stereotypy o tom, ako sa Židia ako krčmári a úžerníci v minulosti previnili voči slovenskému národu, no napriek týmto „hriechom“ biskupi vyzývali na ľudský a kresťanský spôsob riešenia židovskej otázky.⁷³

Pastiersky list teda obsahuje zaujímavú kombináciu kritiky prenasledovania slovenských Židov s antisemitskými poznámkami, ktoré skôr vyznievajú, akoby si Židia mohli za svoju situáciu sami. Zvlášťne znejú aj vety o „ľudských dôvodov“, ktoré podľa biskupov na krst nestačia. Dnes však majú historici aj ECAV tendenciu všimnúť si len pozitívne časti listu.

---

⁷¹ BARANOVÁ, *Postoj evanjelickej cirkvi*, s. 21–23.

⁷² PORUBĀN, *Evanjelická cirkev a otázka židovstva*, s. 51–52.

⁷³ OSUSKÝ, *Služba národu II*, s. 227–233.

Hoci Pastiersky list nebol zverejnený, zakrátko sa dostal do rúk redakcie novín Gardista. Propagandistickí novinári ho hneď zneužili na ďalšie očierňovanie ECAV a šírenie falošných správ o tom, ako evanjelici v zboroch údajne nesúhlasia s jeho obsahom, ani s prijímaním Židov do cirkvi. Ich cieľom bolo zdiskreditovať biskupov v očiach veriacich.⁷⁴

Biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský si uvedomili, aký zmätok môžu v cirkvi vyvolať takéto články. Už 6. júla 1942 preto rozoslali do zborov obežníky, aby zistili skutočné názory medzi veriacimi. Je otázne, nakoľko boli farári pri ich vyplňaní úprimní, na druhej strane však zrejme nemali veľa dôvodov biskupom klamať. Reakcie na Pastiersky list boli údajne prevažne pozitívne a veriaci chválili jeho obsah aj odvahu biskupov k jeho napísaniu. Mnohí boli spokojní, že sa ECAV konečne jasne vyjadrila k židovskej otázke v Slovenskom štáte a perzekúciu Židov odsúdila. Antisemitsky ladené časti listu nespomínali.⁷⁵ Hoci Pastiersky list nijako situáciu perzekvovaných Židov neuláhčil, ECAV ním dala pomerne otvorene najavo, že s politikou Slovenského štátu nesúhlasí. Vo svetle stále prebiehajúcich deportácií pravdepodobne list povzbudil ďalších Židov, aby dali prednosť konverzii u evanjelikov.

Vzťah s nemeckými evanjelikmi

V januári 1941 bola v Slovenskom štáte založená samostatná nemecká ECAV na čele s biskupom Johannesom Schererom. Organizačne fungovala podobne ako slovenskí evanjelici, pre nízky počet veriacich (okolo 40 tisíc) však vznikli len tri senioráty v okolí Bratislavy a na Spiši, kde žila početná nemecká menšina.⁷⁶ V rovnakých mestách neraz zároveň pôsobil aj slovenský zbor, do ktorého títo Nemci pôvodne patrili.

Takéto spolunažívanie nebolo vždy ľahké, ako dokazuje aj prípad z roku 1942. Nemecký farár Emerici zo Spišského Podhradia pripravoval na confirmáciu dvoch mladých evanjelikov židovského pôvodu, Blaženu a Székelyho. S prípravou príležitostne asistoval aj administrátor Michal Kováč zo slovenského zboru v neďalekých Krompachoch. Obaja duchovní medzi sebou udržiavali pomerne priateľské vzťahy.⁷⁷

Predseda nemeckého zboru v Podhradí však nakoniec zakázal confirmáciu oboch mladých pre ich židovský pôvod. Po porade s biskupmi V. P. Čobrdom a S. Š.

---

⁷⁴ PORUBĀN, *Evanjelická cirkev a otázka židovstva*, s. 52.

⁷⁵ JVVJ, fond M.48, inv. č. 3215, s 9–30.

⁷⁶ PETRÍK – RYBĀR, *Evanjelická encyklopédia Slovenska*, s. 237–238.

⁷⁷ JVVJ, fond M.48, inv. č. 3208, s. 1–14.

Osuským bolo rozhodnuté, že náhradná confirmácia prebehne v krompašskom kostole pod vedením M. Kováča dňa 19. júla 1942. Farár Emerici súhlasil. O pláne sa však dozvedeli krompašní Nemci, konkrétne členovia polovojenských jednotiek Freiwillige Schutzstaffel. Ich veliteľ a kantor nemeckého zboru Michal Demko vyhnal deň pred confirmáciou Blaženu s matkou z mesta. Na druhý deň Nemci opakovane narušili priebeh obradu a nakoniec sa pokúsili Székelyho násilne vyvliecť z kostola. Krompašský nemecký farár odmietol svojich veriacich zastaviť a dokonca sa vyhrážal M. Kováčovi Ilavou. Prirodzene, administrátor bol rozhorčený, že krompašní Nemci takto násilne zasahujú do záležitostí slovenskej cirkvi. Celý prípad nakoniec spoločne riešili biskupi V. P. Čobrda a J. Scherer.⁷⁸

Z incidentu z Krompach vyplýva, že jednotlivci z radov slovenských a nemeckých duchovných mali medzi sebou dobré vzťahy a spolupracovali, dokonca aj keď sa jednalo o židovských členov ich zborov. Vo všeobecnosti sa však zdá, že vzťahy medzi oboma cirkvami boli veľmi vyostrené, najmä v mestách, kde naraz pôsobili oba národnostne rozdelené zbory.

ECAV v posledných rokoch Slovenského štátu

Je zaujímavé, že žiaden z v úvode spomínaných historikov sa dosiaľ nevenoval postojom ECAV k židovskej otázke v druhej polovici obdobia Slovenského štátu. Ich štúdie končia rokom 1943, kedy sa situácia Židov aj evanjelikov pomerne ustálila. Je možné, že práve toto je dôvod, prečo necítili potrebu pokračovať ďalej. Problémom môže byť aj nedostatok prameňov z tohto obdobia.

Deportácie do vyhladzovacích táborov boli ukončené v októbri roku 1942 a väčšina zostávajúcich Židov sa zachránila práve vďaka výnimkám. V priebehu nasledujúcich dvoch rokov sa toho veľa nezmenilo. Zboroví farári pokračovali v krstení, kým biskup V. P. Čobrda sa za novoprijatých konvertitov naďalej prihováral v prezidentskej kancelárii.⁷⁹ Nepribudli ani žiadne nové antisemitské nariadenia, ktoré by ovplyvnili život Židov a ku ktorým by sa ECAV musela vyjadrovať.

Na prelome rokov 1943 a 1944 musela cirkev opäť riešiť obvinenia z vydávania falošných krstných listov. Policajné riaditeľstvo v Bratislave žiadalo biskupa S. Š. Osuského o možnosť nahliadnuť do druhopisov matrik pokrstených zo západného dištriktu, aby si overili pravosť krstných listov Židov, ktoré mali k dispozícii. Biskup však

---

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid., č. 3211, s. 1–5.

ich žiadosť odmietol s tvrdením, že žiadne druhopisy neexistujú, len originálne matriky v jednotlivých zboroch. Polícia nemala dostatok personálu na navštívenie všetkých zborov, no svojou žiadosťou dala biskupovi najavo, že činnosti evanjelických farárov nedôveruje.⁸⁰

Nespokojnosť mnohých obyvateľov s fašistickou politikou Slovenského štátu vyvrcholila dňa 29. augusta 1944 vypuknutím SNP. Povstalci dokázali rýchlo obsadiť celé stredné Slovensko, na čo však nacistické Nemecko reagovalo okamžitou inváziou do krajiny. Po dobytí povstaleckého územia sa zvyšky odboja stiahli do hôr a prešli do partizánskej vojny s Nemcami.

Biskup S. Š. Osuský vo svojom povojnovom diele *Služba národu II* z roku 1947⁸¹ vypísal zoznam všetkých evanjelikov, ktorí sa nejakým spôsobom zapojili do SNP. Pohľad na funkcie pri menách nám prezradí, že v odboji bolo činné takmer celé vedenie ECAV od biskupov po farárov a takisto mnoho laikov. Niektorí bojovali ako partizáni v horách, ďalší im pomáhali. Stovky evanjelikov preto na jeseň roku 1944 skončili vo väzení alebo sa museli skrývať. Biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský boli zatknutí v októbri. Osuského zoznam povstalcov málokde obsahuje presný dôvod, prečo boli prenasledovaní, občas sa v ňom však objavuje zmienka o pomoci Židom. Hoci dovtedy ECAV vyjadrovala podporu takmer výlučne pokrsteným Židom, v *Službe národu II* už biskup schvaľuje pomoc Židom ako príklad odbojovej činnosti.⁸²

V tomto období už nebola žiadna oficiálna pomoc ECAV Židom vrátane krstov možná. Potlačenie SNP znamenalo zrušenie udelených výnimiek a obnovu deportácií do vyhladzovacích táborov. Jediným spôsobom, ako sa slovenskí Židia mohli zachrániť, bolo pridať sa k partizánom alebo sa skrýť. Úkryt im poskytli aj farári na svojich farách či u dôveryhodných členov zboru. Konali z úprimnej snahy pomôcť a zachrániť ľudský život, bez ohľadu na riziko a bez podpory svojich nadriadených, keďže takmer celé vedenie ECAV bolo pre svoju činnosť v SNP prenasledované. Za tieto záchranné akcie mnohí dostali desaťročia po vojne ocenenie Spravodlivý medzi národmi. Ako posledný k nim v roku 2018 pribudol už zosnulý farár Ján Holčík z Banskej Bystrice. Za Slovenského štátu ochotne krstil stovky Židov bez dodržania smerníc a po vypuknutí SNP ich skrýval na svojej fare.⁸³

---

⁸⁰ JVVJ, fond M.48, inv. č. 3212, s 1–5.

⁸¹ OSUSKÝ, *Služba národu II*, 416 s.

⁸² *Ibid.*, s. 350–375.

⁸³ CUPRIK, Roman: *Prekáža mi, keď fašisti vyťahujú Štúra*. SME, 1. 2. 2018, s. 4.

Špecifickú formu pomoci predstavovalo skrývanie židovských detí v dvoch evanjelických sirotincoch. Najstarší sa nachádzal v Modre pod vedením farára Júlia Dérera a druhý v Liptovskom Svätom Mikuláši pod farárom Vladimírom Kunom. Obaja po vypuknutí SNP prijímali židovské deti, ktoré priviedli ich rodičia, alebo sami kontaktovali židovské rodiny v okolí. Deti dostali nové mená a o ich pôvode vedeli len zamestnanci sirotincov. V oficiálnych dokumentoch zborov z tohto obdobia sa, prirodzene, o skrývaných deťoch nič nepíše, a tak neexistuje ani veľa prameňov, z ktorých by bolo možné zistiť viac.⁸⁴

Počet zachránených židovských detí poznáme len zo sirotinca v Modre. V liste zo dňa 11. septembra 1950 správa sirotinca vypísala pre farský úrad v Modre mená všetkých židovských detí, ktoré sa skrývali v ich ústave. Celkovo obsahuje 35 mien s dátumami narodenia a príchodu do sirotinca, z toho jedno dievča prijali rok po vojne. Viac informácií o ich osude sa však zo zoznamu nedozvieme.⁸⁵ Ak rodičia detí neprežili, obaja farári sa o nich starali aj po vojne. Ich bývalí zverenci žijúci v Izraeli ich neskôr nominovali na ocenenie Spravodliví medzi národmi. Farár V. Kuna ho dostal už v roku 1972, J. Dérer však až posmrtno v roku 1996.⁸⁶

ECAV a židovská otázka po skončení vojny

Podobne ako pri posledných rokoch Slovenského štátu, vyššie spomínaní historici sa vo svojich štúdiách vôbec nevenujú ani povojnovému obdobiu. V čitateľovi tak môže vzniknúť dojem, že dovtedy toľko nápomocní biskupi sa náhle prestali o pokrstených Židov zaujímať, opak je však pravdou. Dokazujú to archívne dokumenty, ktoré však títo historici buď nepoznali, alebo sa ich rozhodli nepoužiť.

Územie Slovenska bolo oslobodené v apríli 1945 a následná obnova Československej republiky priniesla mnohým evanjelikom nádej na lepšie postavenie v spoločnosti. Biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský sa hneď po prepustení z väzenia opäť ujali vedenia a v prvom rade sa sústredili na stabilizáciu povstaním a okupáciou vyčerpanej cirkvi. Mnohí duchovní aj laici totiž bojovali v odboji a zbory sa ešte stále spamätávali zo záverečných mesiacov vojny.⁸⁷ Do cirkvi sa navyše vrátili maďarskí a neodsunutí

---

⁸⁴ *Encyklopédia Spravodlivých medzi národmi. I.*, s. 59–61 a 70–72.

⁸⁵ JVvJ, fond M.48, inv. č. 3206, s. 1.

⁸⁶ Vid'. odkaz č. 84.

⁸⁷ Vid'. BARANOVÁ, Daniela – TÓTH, Dezider (eds.): *Účasť kresťanov v protifašistickom odboji v strednej Európe v rokoch 1933–1945*. 1. časť. Liptovský Mikuláš 2001, 200 s.

nemeckí evanjelici.⁸⁸ Židovská otázka teda prvé mesiace po skončení vojny nebola prioritou.

Biskup S. Š. Osuský stál na čele západného dištriktu ešte rok, potom pôsobil ako jeho generálny presbyter až do nútenej penzie v roku 1951. V roku 1947 publikoval druhú časť svojich pamätí *Služba národu II*, v ktorom reflektoval pozíciu ECAV v rokoch 1939 až 1945. Zaradil doň aj články, ktoré za vojny nemohol kvôli cenzúre publikovať v evanjelických časopisoch.⁸⁹ V roku 1951 odstúpil aj biskup V. P. Čobrda z funkcie generálneho biskupa a riadil len východný dištrikt, kým nebol o dva roky neskôr nútený rezignovať.⁹⁰

Krátko po skončení vojny sa na Slovensko postupne vracali preživší Židia. Ich počet sa v odbornej literatúre líši, hovorí sa o 15 tisíc až 36 tisíc ľudí. Presné číslo nepoznáme, no okolo 80 % Židov bolo zavraždených.⁹¹ Šo'a dodnes predstavuje v judaizme teologický problém, s ktorým sa preživší museli vyrovnávať bezprostredne po vojne. V niektorých samotný zázrak prežitia len upevnil vieru, ďalší ju však navždy stratili, neschopní vysvetliť si toľké utrpenie posledných rokov.⁹² Pre mnohých sa riešením stala asimilácia a oficiálne vystúpenie zo židovskej obce (na základe stále platného zákona č. 96/1925 Sb. z. a n.).⁹³

To však neznamená, že nevyhnutne zabudli na svoj pôvod, len si našli iné, menej nápadné spôsoby, ako sa s ním identifikovať. Na Slovensku bolo hneď po vojne obnovených 43 židovských obcí, pričom tie väčšie organizovali pravidelné bohoslužby či komunitné slávenie sviatkov. Preživší sa týchto aktivít radi zúčastňovali. Našli sa však aj takí, ktorí radšej konvertovali ku kresťanstvu a svoj židovský pôvod skrývali.

Po stabilizácii pomerov sa biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský začali opäť zaujímať, čo sa vlastne stalo so Židmi pokrstenými za Slovenského štátu. Prehľad stratili počas nemeckej okupácie, ktorú mnohí evanjelici strávili za účasť v odboji, úkryte či vo väzení. V septembri 1944 navyše začala nová vlna deportácií, tentoraz bez ohľadu na udelené výnimky či krsty, ktorej padla za obeť aj časť konvertitov.

Preto na jeseň 1946 biskupi rozposlali do každého zboru špeciálny dotazník. Farári mali za úlohu vypísať menné zoznamy všetkých Židov, ktorých pokrstili v rokoch 1938

---

⁸⁸ KUSENDOVÁ, *Historický atlas Evanjelickej cirkvi*, s. 114.

⁸⁹ UHORSKAI – TKÁČIKOVÁ, *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry*. 2., s. 46–47.

⁹⁰ *Ibid.*, I., s. 59.

⁹¹ SALNER, Peter: *Židia na Slovensku po roku 1945*. Bratislava 2016, s. 41–43.

⁹² *Ibid.*, s. 47–48.

⁹³ JVVJ, fond M.48, inv. č. 512, s 1–3.

až 1944, teda od prvého výrazného nárastu konvertitov až po vypuknutie SNP, po ktorom už boli konverzie zbytočné. Ak pokrstení Židia prežili, v zozname malo byť zapísané aj to, k akému vierovyznaniu sa po vojne oficiálne hlásia. Odpovede zo zborov prichádzali do konca roku 1946.

Cieľ tohto dotazníka je otázný. Na jednej strane by sa mohlo zdať, že biskupi sa zaujímali výlučne o evanjelikoch židovského pôvodu preto, lebo išlo o najohrozenejších členov ich cirkvi, najmä na konci vojny. V zoznamoch vidno záujem zborových farárov o osudy konvertitov, ale aj o to, či po vojne ostali evanjelikmi. Niektorí farári sa ani netajili tým, že ich hlavným cieľom bola úspešná „misia medzi Židmi“.⁹⁴

Zdá sa teda, že dôležitým cieľom dotazníka bolo zistiť, nakoľko narástli počty evanjelikov za Slovenského štátu. Možno chceli biskupi sami seba uistiť, že aspoň časť Židov sa u nich dala pokrstiť z náboženského presvedčenia a nie len z nutnosti. V zoznamoch totiž nebolo treba uvádzať konvertitov z medzivojnového obdobia, hoci aj tí boli za Slovenského štátu prenasledovaní. Ich motivácia k zmene vyznania však bola „úprimná“ a zrejme sa očakávalo, že v zboroch ostanú aj po vojne.

V rokoch 1938 až 1944 evanjelickí farári podľa zoznamov pokrstili až 2 357 Židov. Ich počty sa v jednotlivých zboroch líšia od pár stoviek po menej ako desať.⁹⁵ S ich povojnovým osudom je to však komplikovanejšie. V zoznamoch sa pri mnohých menách objavujú slová ako „zavraždený“, „deportovaný“ či „nezvestný“;⁹⁶ ktoré nám veľa nepovedia. Nemusia však znamenať, že daný Žid neprežil. Mohol sa usadiť v inej časti Slovenska alebo emigrovať bez toho, aby riešil svoj oficiálny náboženský status.

Na druhej strane však mávali farári až prekvapivo dobrý prehľad o tom, kde sa ich preživší konvertiti po vojne nachádzali a čo robili, aj keď sa usadili ďaleko od zboru. V zoznamoch sa tak okrem bydliska objavujú aj informácie o ich povolanií či rodine. Pri niektorých síce nepoznali vierovyznanie, no predpokladali, že ostali evanjelikmi.⁹⁷ Ak by totiž na základe zákona č. 96/1925 Sb. z. a n. vystúpili z ECAV, príslušný okresný úrad bol povinný o tom informovať biskupov. Je však rovnako možné, že títo Židia jednoducho fyzicky opustili zbor bez toho, aby to oznámili úradom.

Celkovo však farári zistili, že len malá časť z preživších konvertitov ostala členmi ECAV aj po skončení nebezpečenstva. Z nich sa väčšina vrátila do zboru, v ktorom ich

---

⁹⁴ JVVJ, fond M.48, inv. č. 3207, s 1–32.

⁹⁵ Ibid., s 2.

⁹⁶ Ibid., s. 18.

⁹⁷ JVVJ, fond M.48, inv. č. 3213, s 1–6.

za vojny pokrstili, prípadne žili v inom zbere. Farári spokojne konštatovali, že títo konvertiti sa aktívne podieľajú na zborových aktivitách, navštevujú bohoslužby a pod.⁹⁸ Pokiaľ však predtým dúfali, že by pokrstení Židia rozšírili rady evanjelikov, po vojne túto nádej stratili. Niektorí farári dokonca v zoznamoch otvorene vyjadrovali svoje sklamanie, že sa väčšina ich konvertitov vrátila do židovských obcí. Padli aj návrhy podniknúť medzi nimi misiu, lebo im nevenovali „dost’ pozornosti po duševno-pastierskej stránke.“ Takto by ich určite priviedli naspäť ku kresťanstvu.⁹⁹ Hoci k žiadnej misii nakoniec nedošlo, tieto slová nám prezrádzajú, že časť farárov vnímala krstenie Židov nie ako záchranu, ale skôr náboženskú misiu.

Záver

Na základe vyššie uvedených skutočností si dovoľujem tvrdiť, že ECAV sa nedá považovať za výlučného záchrancu Židov, ako tvrdia staršie štúdie. Samotná cirkev sa síce snažila pomôcť intervenciami u vlády, no zameriavala sa takmer výlučne na podporu už pokrstených Židov. Keďže tí boli po konverzii považovaní za právoplatných kresťanov a členov cirkvi bez ohľadu na svoj židovský pôvod, je otázne, nakoľko túto pomoc biskupi V. P. Čobrda a S. Š. Osuský vôbec vnímali ako pomoc Židom. Tento ich pohľad sa líšil od štátu, ktorý stále považoval konvertitov za Židov.

Problematická je aj otázka samotného krstu. Židia, ktorí oň žiadali, sa hneď na začiatku stretli s prísnymi smernicami z roku 1938, ktoré museli dodržať. Než skončila minimálne šesťmesačná výučba o náboženstve, pre Židov už mohlo byť neskoro. Mnohí zboroví farári si toto riziko uvedomovali a boli ochotní lehotu výrazne skrátiť, ďalší však akékoľvek ústupky odmietali. Takíto farár nemusel byť nutne antisemita, ale rozhodol sa z duchovných dôvodov.¹⁰⁰

Považujem preto za vhodné opraviť doterajší názor, že ECAV sa jednohlasne stavala proti fašistickému režimu Slovenského štátu a prenasledovaniu Židov. Situácia bola komplikovanejšia a vo veľkom závisela od rozhodnutia jednotlivých farárov. Biskupi sa síce Židov aktívne zastávali, no len už pokrstených. Na druhej strane však mohli byť vzhľadom na spoločenskú situáciu jednoducho opatrní, za koho sa prihovoria. ECAV si veľmi zakladala na svojej autonómnej pozícii v krajine a nechcela o toto postavenie

---

⁹⁸ Ibid., s. 1–14.

⁹⁹ Ibid., inv. č. 3207, s 4.

¹⁰⁰ LUTHER, Martin: *Malý katechizmus*. In: https://ecav.sk/files/user/m_katechizmus.pdf [cit. 06. 12. 2019].

príst'. Už samotné perzekvovanie časti evanjelikov považovali biskupi za vážny zásah do vnútorných záležitostí cirkvi.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Pramene

Jad Vašem v Jeruzaleme, fond M.48 Archives in Slovakia.

LUTHER, Martin: *Malý katechizmus*. In: https://ecav.sk/files/user/m_katechizmus.pdf [cit. 06. 12. 2019].

Nariadenie č. 198/1941 Sl. z. zo dňa 9. septembra 1941 o právnom postavení Židov.

OSUSKÝ, Samuel Š.: *Služba národu II*. Liptovský Mikuláš 1947, 416 s.

Vládne nariadenie č. 63/1939 Sl. z. zo dňa 18. apríla 1939 o vymedzení pojmu Žid a usmernení počtu Židov v niektorých slobodných povolania.

Zákon č. 96/1925 Sb. z. a n. o vzájemných poměrech náboženských vyznání ze dne 23. dubna 1925.

Literatúra

BARANOVÁ, Daniela: *Postoj evanjelickej cirkvi augsburského vyznania k riešeniu židovskej otázky v rokoch 1938–1945*. In: VRZGULOVÁ, Monika – RICHTEROVÁ, Daniela (eds.): *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a súčasnosti*. Bratislava 2008, s. 15–34.

BARANOVÁ, Daniela – TÓTH, Dezider (eds.): *Účasť kresťanov v protifašistickom odboji v strednej Európe v rokoch 1933–1945*. 1. časť. Liptovský Mikuláš 2001, 200 s.

BARTOŠ, Josef – TRAPL, Miloš: *Československo 1918–1938*. Olomouc 2001, 156 s.

CONWAY, John S.: *The Churches, the Slovak State and the Jews 1939–1945*. The Slavonic and East European Review, roč. 52, 1974, č. 126, s. 85–112.

DEKAN, Jeroným: *Právní postavení židů na Slovensku v letech 1939–1945*. Praha 2009, 103 s. (nepublikovaná magisterská diplomová práca).

Encyklopédia Spravodlivých medzi národmi. I., A–L. Bratislava 2017, 229 s.

Encyklopédia Spravodlivých medzi národmi. II., M–Z. Bratislava 2018, 287 s.

HILBERG, Raul: *Pachatelé, oběti, diváci. Židovská katastrofa 1933–1945*. Praha 2002, 298 s.

JELÍNEK, Ješajahu A.: *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí*. Praha 2009, 419 s.

KAMENEC, Ivan: *Po stopách tragédie*. Bratislava 1991, 285 s.

KUSEDOVÁ, Dagmar: *Historický atlas Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku*. Liptovský Mikuláš 2011, 175 s.

- MAJO, Juraj – KUSENDOVÁ, Dagmar: *Náboženský atlas Slovenska*. Bratislava 2015, 55 s.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.): *Holokaust na Slovensku 7. Dokumenty*. Zvolen 2005, 119 s.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938–1945*. Banská Bystrica 2006, 495 s.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov 1999, 293 s.
- PETRÍK, Borislav – RYBÁR, Peter: *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava 2001, 448 s.
- PORUBÄN, Roman: *Evanjelická cirkev a otázka židovstva*. In: CINTULOVÁ, Erika (ed.): *Žili medzi nami*. Kežmarok 2003, s. 38–59.
- SALNER, Peter: *Židia na Slovensku po roku 1945*. Bratislava 2016, 215 s.
- SOKOLOVÁ, Milena: *Postoj evanjelickej a. v. cirkvi k riešeniu židovskej otázky na Slovensku v rokoch 1938–1945*. In: NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.): *Z dejín holokaustu a jeho popierania*. Bratislava 2007, s. 131–144.
- SRB, Vladimír: *Obyvateľstvo Slovenska 1918–1938*. Bratislava 2002, 28 s.
- ŠTÍTOVSKÝ, Miloslav: *Židia a ich kritické zobrazenie v staršej slovenskej literatúre*. Bratislava 2016, 383 s.
- UHORSKAI, Pavel – TKÁČIKOVÁ, Eva: *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry. 1., A–L*. Liptovský Mikuláš 1997, 172 s.
- UHORSKAI, Pavel – TKÁČIKOVÁ, Eva: *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry. 2., M–Z*. Liptovský Mikuláš 1997, 169 s.
- ŽITŇAN, Andrej: *Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku v rokoch 1918–1938*. *Historické rozhľady*, roč. 3, 2006, s. 141–165.

Novinové články

- CUPRIK, Roman: *Prekáža mi, keď fašisti vyťahujú Štúra*. *SME*, 1. 2. 2018, s. 4. (interview s Jánom Holčíkom).

Internetové zdroje

- Names and Numbers of Righteous Among the Nations – per Country & Ethnic Origin, as of January 1, 2019*. In: <https://www.yadvashem.org/righteous/statistics.html> [cit. 05. 12. 2019].

Pohľad na synodu v Trenčianskych Tepliciach r. 1921. In:
https://www.ecav.sk/files/user/prednaska_sismis.pdf [cit. 03. 12. 2019].

Resumé

Hlavným cieľom predkladaného príspevku je zanalyzovať vývoj postoja duchovných predstaviteľov evanjelickej cirkvi a. v. k šo'a slovenských Židov v období Slovenského štátu (1939–1945). V doteraz publikovaných štúdiách na túto tému bývajú evanjelici prezentovaní ako záchrancovia Židov, preskúmané archívne pramene však dokazujú, že ich vzťah k židovskej otázke bol v skutočnosti komplikovanejší. Obaja biskupi, Vladimír P. Čobrda a Samuel Š. Osuský, sa takmer výlučne sústredili na pomoc v ich cirkvi pokrsteným Židom, hoci len vo forme nie vždy úspešných intervencií u vlády. Týchto konvertitov však z náboženského hľadiska považovali za kresťanov, nie Židov. Ako predstavitelia menšinovej cirkvi sa navyše snažili byť vo svojich vyjadreniach opatrní a nechceli ani znehodnotiť sviatosť krstu prijatím priveľkého počtu Židov hľadajúcich ochranu pred perzekúciou. Naopak niektorí zboroví farári, ktorí tieto krsty vykonávali, boli v snahe pomôcť ochotní krstiť na počkanie, hoci konali proti nariadeniam biskupov. Tieto názorové rozpory sa opakovane stávali príčinou konfliktov vnútri cirkvi a len zhoršovali jej napätý vzťah so slovenskou fašistickou vládou.

Zoznam použitých skratiek

a. v. = augsburského vyznania

ČSR = Československá republika

ECAV = evanjelická cirkev augsburského vyznania

JVvJ = Jad Vašem v Jeruzaleme

HLSLS = Hlinkova slovenská ľudová strana

Sb. z. a n. = Sbírka zákonů a nařízení

Sl. z. = Slovenský zákonník

SNP = Slovenské národné povstanie